

Erzurum'daki Bazı Osmanlı Camilerinde Yapılan Restorasyon Çalışmaları ve İşleyişine Yönelik Öneriler

Restoration Works in Some Ottoman Mosques in Erzurum and Suggestions for Their Operation

Şeyma KURT

Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitimi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Öz

Anıt ve yapıların korunmasındaki temel yaklaşım cami, türbe, han, hamam, kervansaray, darüşşifa gibi yapıların bakım ve onarımının sürekliliğinin sağlanmasıdır. Eserlerin inşa edildikleri dönemdeki özelliklerinin korunması sağlamlaştırmaya, bütünlüme, yenileme, temizleme, taşıma, yeniden yapma tekniklerinden faydalanılarak yapılmaktadır. Yapılacak bu çalışmalar ilgili restorasyon ilkeleri ve günümüz teknolojilerinin imkanlarıyla uygulanarak anıtların sürdürülebilirliği sağlanmalıdır. Bu kapsamda sanat tarihi açısından önem taşıyan tarihi eserlere yapılan restorasyon çalışmaları esasen eserlerin gelecek nesillere taşınması için yapılan müdahalelerdir. Çalışmada, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlı mülkiyeti bölge müdürlüklerinde olan yapıtların tespit edilen bazı restorasyon çalışmaları ele alınmıştır. Bakımı ve onarımı yapılan tarihi mekanlarda ne tür müdahaleler yapıldığı, inşa edildiği döneme ait orijinal parçaların ne derece korunabildiği, bulunduğu çevrenin iklim koşullarının dikkate alınıp alınmadığı üzerinde durulmuştur. Araştırma konusu hakkında çizilen projelere eklenmesi gereken ayrıntılar da ifade edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada tespit edilen eksik veya yanlış uygulamaların gelecek dönemlerde yapılacak restorasyon uygulamaları için örnek teşkil etmesi amaçlanmıştır. Makalede sözü edilen camiler Erzurum'da Osmanlı Dönemi camilerinden 17 ile 18. yüzyıllar arasında tarihlendirilen Kasım Paşa, Yukarı Habip Efendi ve İhmal Camileri ahşap direkli camilerden olup plan olarak aynı özellikler taşımaktadır. Bu çalışmada konusu edilen camilerde yapılan restorasyonların öncesi sonrası durumları karşılaştırılmış, restorasyon çalışmaları ele alınmış ve gerçekleştirilen çalışmalara yönelik bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, ahşap direkli ve düz tavanlı cami, restorasyon çalışmaları, Vakıflar Bölge Müdürlüğü

ABSTRACT

The basic approach in the protection of monuments and structures is to ensure the continuity of maintenance and repair of structures such as mosques, tombs, inns, baths, caravanserais, and hospitals. The preservation of the characteristics of the works in the period they were built is carried out by using the techniques of reinforcement, integration, renewal, cleaning, transportation, and reconstruction. These works should be implemented with the relevant restoration principles and the possibilities of today's technologies to ensure the sustainability of the monuments. In this context, restoration works carried out on historical works that are important in terms of art history are essentially interventions made to transfer the works to future generations. In the study, some restoration works detected in the works whose property is in the regional directorates affiliated to the Ankara General Directorate of Foundations are discussed. It is emphasized what kind of interventions were made in the historical places that were maintained and repaired, to what extent the original parts belonging to the period they were built were preserved, and whether the climatic conditions of the environment were taken into consideration. The details that need to be added to the projects drawn on the research subject are also tried to be expressed. It is aimed that the deficient or incorrect applications detected in the study will constitute an example for the restoration applications to be carried out in the future. The mosques mentioned in the article are the Kasım Paşa, Yukarı Habip Efendi and İhmal Mosques, which are Ottoman Period mosques in Erzurum and dated between the 17th and 18th centuries, are wooden pillared mosques and have the same plan features. In this study, the before and after conditions of the restorations carried out in the mosques in question were compared, the restoration works were discussed and some suggestions were made for the works carried out.

Keywords: Erzurum, mosque with wooden poles and flat ceiling, restoration works, Regional Directorate of Foundations

Geliş Tarihi/Received: 09.04.2025

Revizyon Talebi/Revision Requested: 03.07.2025

Son Revizyon/Last Revision: 14.07.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 17.09.2025

Yayın Tarihi/Publication Date: 29.09.2025

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Şeyma KURT
E-mail: seymao@atauni.edu.tr

Cite this article as: Kurt, Ş. (2025). Restoration works in some Ottoman Mosques in Erzurum and suggestions for their operation, *Sanat ve İkonografi Dergisi*, 9, 21-27.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Şehir kültürünün ve kimliğinin önemli bir parçası olan ve sanat açısından değer taşıyan camilerimizin yapıldıkları dönemin özelliklerini günümüzde yansıtıyor olması tarih ve kültürümüz açısından oldukça kıymetlidir. Sanat eserleri tarihi korumak için bir araçtır. Yapı, bir kültür ve bir yaşantı belgesidir. Bu nedenle bir yapıda bunlarla ilgili ne varsa korunması gerekmektedir (Kuban, 1962, s. 349). Bir yapıyı işlevsel olarak yaşatmak, örnek olarak, bir caminin ibadet fonksiyonunu görmesine devam ettirecek müdahalelerde bulunmak, onu tarihi bir belge olarak korumaya yetmez. Bu nedenle de ülkemizde tamir niteliğindeki restorasyonlar, tarihi korumak için yapılması gereken bilimsel restorasyon olmaktan çok uzak düşmektedir (Kuban, s. 350). Bu bağlamda yapılacak olan koruma ve onarım çalışmalarında çizilen projelerin kapsamlı, alınan kararların ise isabetli kararlar olması uygulamaları yapılan camiler açısından oldukça önemlidir.

İlk örnekleri Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu Dönemi'nde görülen ahşap direkli camiler Anadolu'da 13. Yüzyıl başlarında görülmeye başlar (Çelik ve Birdal, 2017, s. 289). Bu çalışmada Erzurum'da Osmanlı dönemine ait ahşap direkli cami örnekleri arasında merkezde bulunan ve 17 ile 18. yüzyıllar arasına tarihlendirilen Kasım Paşa Camii, Yukarı Habip Efendi Camii ve İhmal (Ehmal) Camii ele alınmıştır. Her üç eserin de restorasyon çalışmaları Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunda onaylanan projeler doğrultusunda Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada sunulan üç yapıyla ilgili bilgiler alan araştırmasında elde edilen çalışmalara dayanmaktadır. Yenileme ve onarım çalışmaları yapılan bu camilerdeki uygulamaların neler olduğu incelenmiş olup restorasyon çalışmaları belirtilmiş ve birtakım önerilerde bulunulmuştur.

Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada Erzurum ili merkezinde yer alan ahşap direkli camilerden Kasım Paşa, Yukarı Habip Efendi ve İhmal Camileri ele alınmıştır. Camilerde tespit edilen restorasyon çalışmalarındaki bazı eksik veya yanlış uygulamaların gelecek dönemlerde yapılacak restorasyon çalışmaları için örnek teşkil etmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışma öncelikle camilerin yeri, tarihçesi, ve mimari özelliklerini belirtmekle başlamıştır. Camilerin yerinde fotoğrafları çekilerek Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden alınan arşiv belgeleri ile karşılaştırma yapılmıştır. Camilerde tespit edilen eksiklikler açıklanmış ve ne tür önlemler alınabilir konusu araştırılmıştır. Ortaya çıkarılan restorasyon çalışmaları ve işleyişine yönelik öneriler getirilmiştir.

Bulgular

Restorasyon Çalışmaları Yapılan Ahşap Direkli Camiler

Kasım Paşa Camii

Taş kemerli kapıda bulunan kitabesine göre H. 1078 M. 1667'de Erzurum valisi Kasım Paşa tarafından yaptırılmıştır (Konyalı, 1960, s. 258). Cami, dört ahşap destekli düz tavanlıdır. Kuzeyinde ahşap direkler üzerine oturan son cemaat yeri bulunmaktadır. Camiye giriş iki yanda sütuncelere oturan sivri kemerli bir kapıdan sağlanır. Caminin restorasyonu 2013 yılında, Kültür Tabiat Varlıkları Erzurum Bölge Kurulu'nun onayladığı proje doğrultusunda Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yapılmıştır (Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 2020) (Görsel 1-2-3).

Görsel 1.

Kasım Paşa Camii (Yazar arşivi, 2025)

Görsel 2.

Restorasyondan önce kuzey cephe son cemaat yeri (Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivi, 2020)

Görsel 3.

Rest. sonra kuzey cephe (Yazar arşivi, 2025)

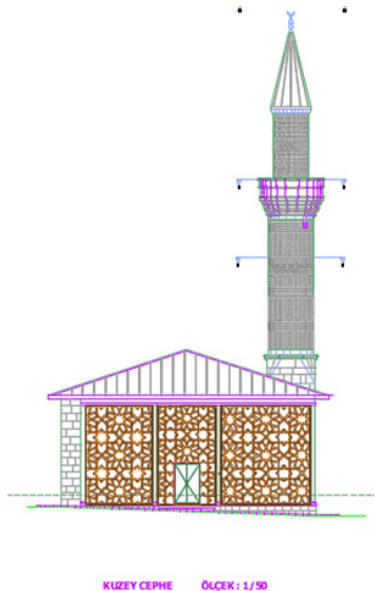

Vakıflar Genel Müdürlüğü idare ve denetiminde olan cami, mes-cit, türbe vb. kültür varlıklarının müdahale biçimlerinde bölgelerin iklim koşulları göz önüne alınmalıdır. Doğu ve İç Anadolu Bölge-lerindeki illerde soğuk iklim koşulları gereği kapatılması zorunlu olan son cemaat yerinin yapının özgün mimari şeklini bozmayacak şekilde kapatılmasına ilişkin karar bölge kurulunca uygun bulun-muş ve bu karara izin verilmiştir. Fakat Türk Mühendis ve Mimarlar Odalar Birliği Mimarlar Odası (TMMOB) verilen karara itiraz ederek konuyu Danıştay'a taşımış ve yürütmenin durdurulması için dava açılmıştır. TMMOB, Kültür ve Tabiat Varlıklarının tespit ve tescil edilmelerindeki temel amacın, bu varlıkların gelecekte oluşabi-lecek değişikliklerin etkisinde kalarak kaybolmasına engel olmak, bir kültür mirası olarak özgünlüğü korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamak olduğunu belirtmiştir. Neticede, Danıştay korunması gerekli kültür varlığı olarak tescilli cami ve mescitlerin son cemaat yerlerinin yapının orijinalliğini koruması bakımından açık bırakılmasına, değişen ihtiyaçlar ve iklim koşulları durumun-da son cemaat yerlerinin yapının mimari biçim ve dokusuna zarar vermeyecek şekilde ilgili kurum tarafından kapatılmasına karar vermiştir (VBM, 2020).

Yukarıda ifade edilen bilgilere göre restorasyon çalışmaları içerisinde giren camileri özgün hallerine getirebilmek için yapılan onarım ve yenilemelerden biri olan son cemaat yerlerinin açılması her ne kadar aslına sadık kaldığını gösterse de bölgenin soğuk iklime sahip olmasından dolayı cami din görevlileri ve cemaati, caminin ısıtılmadığını ve diğer birtakım sorunlarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Son cemaat yerinde bulunan ayakkabılık ile yere serilen halının yağmur ve kar yağdığında ıslandığı, bu durumda camiye gelen cemaatin sorunlar yaşadığı, ayakkabılığın içeride olduğu camilerde ise kötü kokuya sebebiyet verdiği bilinmektedir. Cami din görevlisi ve cemaati son cemaat yerlerindeki ahşap direk aralarının şeffaf branda veya plastik cam ile kapatılmasını istemektedir (Özsağlıcak, 2019, s. 609).

Çizim 1.

Kasım Paşa Camii son cemaat yeri (Peyzaj Mimar Ela Kahveci çizimi)

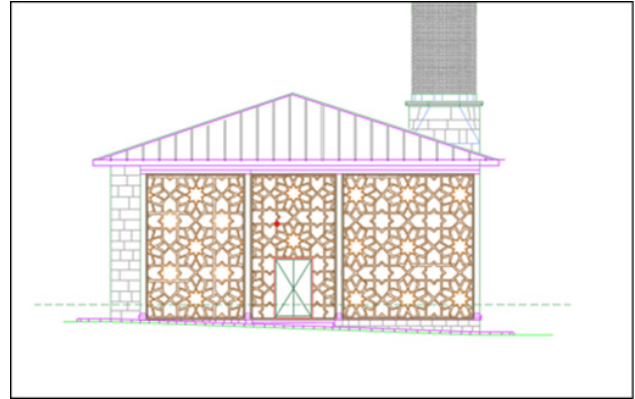

Öneri olarak, camilerdeki son cemaat yerleri şeffaf branda ya da plastik cam gibi kötü bir görüntüye sebebiyet vermeden ahşap ırecodeck malzeme ile kapatılabilir. Bilgisayar ortamında ki programlarda çizilen motifler ahşap üzerine yapılarak cami hem mimari dokuya uygun olarak kapatılmış olur hem de ırecodeck malzemenin 2-3 cm arkasına yerleştirilen cam ile bu bölümün aydınlık olması sağlanabilir. Selçuklu döneminde yapılan eser-

lerde sıklıkla karşılaşılan süsleme unsurlarından biri olan farklı sekiz köşeli yıldız motifleri ile de Osmanlı camilerinde Selçuklu geleneğinin izleri yaşatılabilir (Çizim 1-2-3-4-5-6). Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğünün restorasyon projelerinde ve kurul tarafından alınan kararlarda bu uygulama onaydan geçtiği takdirde gerçekleştirilebilir.

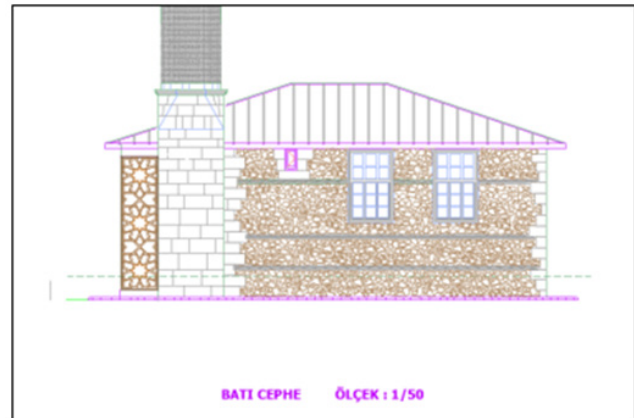
Çizim 2.

Çizimden ayrıntı (E. Kahveci'den)

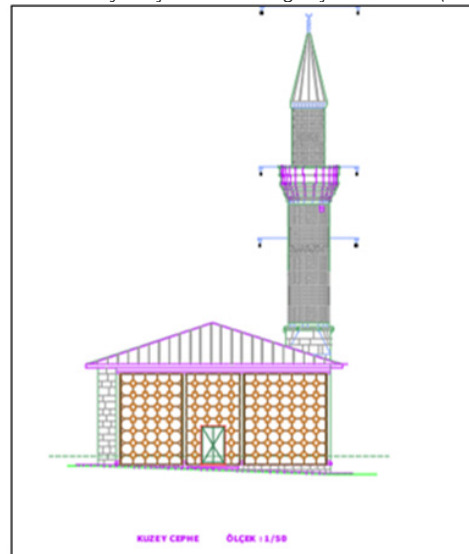
Çizim 3.

Batı cepheden son cemaat yeri yan panel çizimi (E. Kahveci'den)

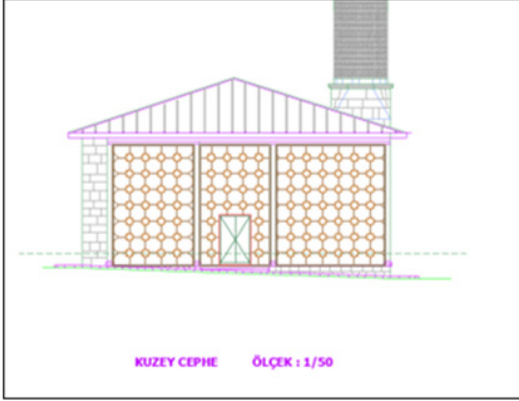
Çizim 4.

Son cemaat yeri için önerilen diğer çizim modeli (E. Kahveci'den)

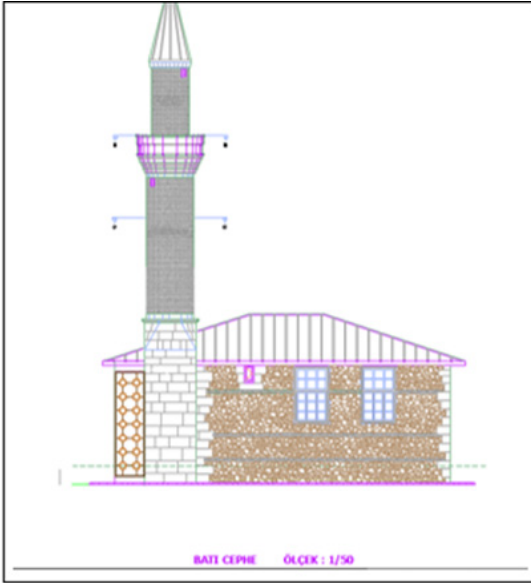

Çizim 5.

Çizimden ayrıntı (E. Kahveci'den)

Çizim 6:

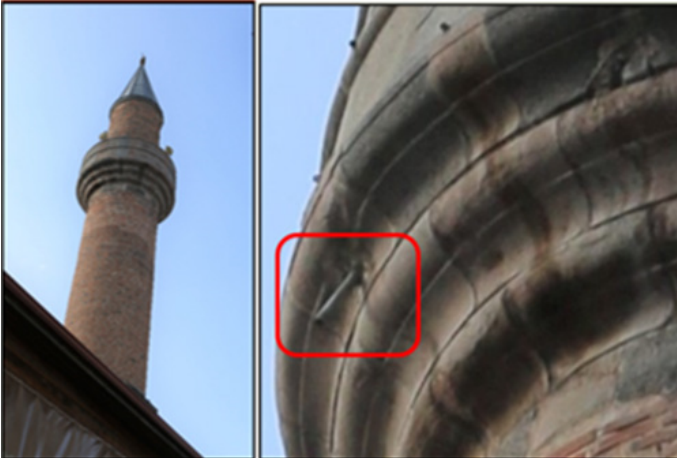
Batı cephe çizimi (E. Kahveci'den)

Görsel 4.

Cami minaresi (Ş. Kurt, 2025)

Görsel 5.

Minare şerefesindeki su tahliye borusu (Yazar arşivi, 2025)

Cami minarelerinin şerefe altındaki taşların aralarına 8-10 adet su tahliye borusu yapılmaktadır. Bu borular şerefeden yürüme alanına dolan yağmur ve kar sularını minareden uzaklaştırmaya yarar. Rüzgârdan dolayı poşet, yaprak gibi maddeler yürüme alanına dolunca su tahliye borularının iç kısmını tıkamaktadır (Görsel 4-5). Bu da şerefeye dolan suyun minareden uzaklaşmasına engel olmaktadır. Bunun sonucunda da biriken su minarenin gövdesine sızarak zaman içerisinde gövdeyi oluşturan tuğla veya taşların bozulup çürümesine hatta yıkılmasına sebep olmaktadır (Atar, 2019, s. 70). Bu konu hakkında yapılması gereken şey cami din görevlisinin belirli zaman aralıklarında minareye çıkıp şerefe kısmının temizlemesi ve kontrolünü sağlaması olabilir.

Yukarı Habip Efendi Camii

1702 yılında yaptırıldığı bilinmektedir (Yurttaş, vd., 2008, s. 88). Caminin harimi dört ahşap direk üzerine oturmaktadır. Kuzeyde bulunan son cemaat yeri açıktır. 2016 yılında Kültür Tabiat Varlıkları Erzurum Bölge Kurulu tarafından onaylanan proje doğrultusunda caminin restorasyonu Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yapılmıştır (VBM, 2020) (Görsel 6-7-8).

Görsel 6.

Yukarı Habip Efendi Camii (Yazar arşivi, 2025)

Görsel 7:

Restorasyon öncesi cami pencereleri (VBM arşivi, 2020)

Görsel 8.

Restorasyon sonrası yenilenen tek kanatlı alt ve üst pencereler (Yazar arşivi, 2025)

Restorasyonu yapılan bazı camilerde pencerelerin çift kanatlı, bazıları ise tek kanatlı olduğu görülmüştür. Tek kanatlı yapılan pencereler camilerin soğuk olmasına sebep olup ısınmasını zorlaştırmaktadır. Bütün camilerde çift kanatlı çift camlı pencere uygulaması yapılması gerekmektedir (Özsağlıcak, s. 610).

Görsel 9.

Caminin harim kısmı (Yazar arşivi, 2025)

Camilerin restorasyondan önce kurul onayı alınmadan katı yakıt olan kalorifer sistemiyle ısıtıldığı öğrenilmiştir (VBM, 2020) (Görsel 9). Restorasyonda halı altından elektrikli ısıtma sistemi ve doğal gaz bağlantılı kombi ile kalorifer bağlantısı yapılarak caminin ısınması sağlanmıştır. Günümüz koşullarında bu tarz ısıtma sisteminin yapılması uygundur. Fakat Erzurum'da özellikle kış aylarında sabah ezanı vakitlerinde camilerin ısıtılması sağlanamamaktadır. Kış ayları soğuk geçen memleketlerde doğal gazın gece ve gündüz olmak üzere sabit bir derecede sürekli yanması iç mekanının çok soğuk olmasını engelleyecek bir durumdur. Camiye gelen doğal gaz faturaları cami cemaati tarafından ödenmekte olup doğal gazın sürekli yanması durumunda devlet maddi olarak destek sağlarsa cami cemaati ibadetlerini her ezan vaktinde rahatlıkla yerine getirecektir.

İhmal Camii

Cami, minare kaidesinde bulunan kitabesine göre H. 1127 M. 1715 yılında Topçuoğlu Abdullah İbn-i Ebubekir tarafından yaptırılmıştır (Konyalı, s. 251). Camii dört ahşap destekli düz tavanlıdır. Kuzey cephede dört ahşap direk üzerine oturan açık son cemaat yeri bulunmaktadır. Camiye giriş düz atkı taşlı kapıdan sağlanır. 2012 yılında Kültür Tabiat Varlıkları Erzurum Bölge Kurulu tarafından onaylanan proje doğrultusunda caminin restorasyonu Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yapılmıştır (VBM, 2020) (Görsel 10).

Görsel 10.

İhmal Camii (VBM arşivi, 2020)

Görsel 11-12.

Çatı katına yapılan cam yünü yalıtım sistemi (VBM arşivi, 2020)

Camilerde ısı kontrolünü sağlayan bir diğer uygulama cam yünü yalıtım sistemidir. Camilerin hepsinde uygulanmayan bu sistem ile caminin harim kısmının sıcak kalması sağlanabilmektedir. Cam yünü yalıtım sisteminin dışında caminin iç ısını korumasını sağlayan diğer bir yalıtım sisteminin daha olduğu bilinmektedir. Bu sistem, ahşap tavan ve çatı arasında ahşap zeminin üzerine 5 ya da 10 cm'lik köpük adı verilen malzemenin serilerek üzerine izocam yapılması ya da tam tersi bir şekilde önce izocam serilip sonra köpük atılması durumunda camilerin sıcaklığını koruması sağlanacaktır. Her iki yöntemden birinin restorasyon çalışmaları yapılan bütün camilerde yapılması gerekli olduğu düşünülen bir uygulamadır (Görsel 11-12). Bu bilgi Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde inşaat teknikeri olarak çalışan ve camilerin restorasyon çalışmalarında bulunan Bahattin Ataç tarafından verilmiştir.

Görsel 13.

Yukarı Habip Efendi Camii rest. sonra yenilenip boyanan ahşap yüzeyler (Yazar arşivi, 2025)

Görsel 14.

İhmal Camii restorasyon öncesi boyalı ahşap yüzeyler (VBM arşivi, 2020)

Görsel 15.

Restorasyon sonrası yenilenip boyanan ahşap yüzeyler (Yazar arşivi, 2025)

Restorasyondan önce genellikle beyaz yağlı boya ile boyanan ahşap direkler, mahfil korkulukları, minber ve harim tavanı raspa yapılarak özgün haline getirilip daha sonra pinoteks adı verilen ahşap koruyucu sürülerek boyanıp yenilenmiştir (Görsel 13-14-15). Fakat sürülen ahşap koruyucu malzemenin içine kahverengi veya daha açık bir renk boya katılarak orijinal ahşap rengin üzeri boyanmaktadır. Bu işlem ahşabın doğal renginin kaybolmasına sebep olmaktadır. Yukarı Habip Efendi Camii'sinde restorasyonda yapılan ahşap olan kısımların rengi ile İhmal Camisi'nde yapılan ahşapların renginin aynı olmaması buna örnek olarak verilebilir. Öneri olarak camilerdeki iyi durumda olan ahşap yüzeyler raspa yapıp orijinal rengine ulaştıktan sonra pinoteks koruyucu madde sürülüp işlem bitirilebilir. Bu duruma restorasyonu yapan Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün bir düzenleme getirmesi gerekmektedir.

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Erzurum'da Osmanlı döneminde yapılan ahşap direkli düz tavanlı camilerden Kasım Paşa Camii 2013, Yukarı Habip Efendi Camii 2016 ve İhmal Camii 2012 yıllarında Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Yapılan yenileme ve onarımlar şunlardır. Kapalı son cemaat yerleri orijinalinde açık olduğu için her üç camide de açılmıştır. Minarelerin şerefe kısımlarına yağmur ve kar suyunu dışarı atması için tahliye boruları yapılmıştır. Bazı camilerde tek bazısında çift kanatlı olmak üzere pencereler yenilenmiştir. Günümüzde ısınma ihtiyacımızı karşılayan doğal gaz bağlantılı kombi ile camilere kalorifer bağlantısı yapılmış buna ek olarak da elektrikli halı altı ısıtma sistemi ile camilerin sıcak kalması sağlanmıştır. Camilerin bazısında yapılan cam yünü yalıtım sistemi ile cami iç mekânı %30 ile 35 arasında soğuktan korunmaktadır. Ahşap yüzeyler üzerindeki yağlı boyalar temizlenerek çürümüş veya bozulmuş olanları yenileriyle değiştirilmiş ve ahşap koruyucu boya ile tekrar boyanmıştır.

Kasım Paşa Camii'nde görüldüğü gibi son cemaat yeri sonradan şeffaf branda ile cami cemaatinin masrafını karşılaması ile kapatılmıştır. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun Doğu ve İç Anadolu bölgelerindeki tarihi değer taşıyan ve mülkiyeti Vakıflar Bölge Müdürlüğüne ait olan eserlerin iklimi göz önüne alındığında kapatılmasına karar verildiği belgelerde yazılıdır. Fakat TMMOB'nin bu karara 'eserlerin özgünlüğünü bozuyor' şeklinde itiraz etmesi ile yürütme durdurulmuş ve çizilen projelerde alınan kararlarda son cemaat yerlerinin açık kalmasına karar verilmiştir. Erzurum'daki ahşap direkli camiler gezildiğinde cami cemaatinin ciddi anlamda sıkıntı çektiğine bizzat şahit olunmuştur. TMMOB'nin, ecdadımızın bize bıraktığı eserleri özgün hali ile korumak istemesi her ne kadar doğru olsa bile söz konusu olan bölümün kanaatimizce açık bırakılmaması gerekir. Erzincan Kemah ilçe merkezinde yer alan ve ahşap direkli cami olan Gülabibey Cami'nin son cemaat yeri ahşap lambri ile kaplanmış camekan ile kapatılmıştır (Çakıcı & Akpınar, 2024, s. 3). Son cemaat yeri ahşap doğrama ile camekanlı hale getirilen başka bir cami de 17. Yüzyıl sonrasına tarihlenen İstanbul'un Bakırköy ilçesindeki Amine Hatun Camii'dir (Yalçın, 1971, s. 13). Verilen cami örneklerinde olduğu gibi son cemaat yerleri camekanla değil de yapının mimari dokusuna uygun malzeme ile yuvarıka çizimde görülen şekli ile motiflerle kapatılıp dizayn edilmesi yerinde bir uygulama olacaktır.

Camilerin restorasyondan önce ahşap olup üzeri sac ile örtülü veya çürümüş, bozulmuş tuğla gövdeli minareler restorasyondan sonra kaide, şerefe ve külah kısmı taş, gövdesi harman tuğla ile yeniden yapılmıştır. Şerefe kısmında yapılan su tahliye boruları taşların arasına yerleştirilerek dolan yağmur ve kar suyunu dışarı

atılmasını sağlar. Rüzgârlı hava koşullarından dolayı zaman zaman şerefeye dolan poşet, ağaç yaprağı veya kuş dışkıları boruların giderlerini kapamaktadır. Bunun sonucunda dışarı atılamayan su minarenin önce şerife taşlarına sonra gövdeyi oluşturan tuğlalara sızarak bir süre sonra gövdenin bozulmasına, eğilmesine hatta yıkılmasına sebep olmaktadır. Günümüzde biliyoruz ki her camiye atanan bir din görevlisi vardır. Caminin bütün işlerinden sorumlu olması gereken din görevlileri tarafından kanaatimizce belirli zamanlarda minareye çıkıp şerefenin kontrolü ve temizliği yapılsa olumsuz bir sonuçla karşılaşmaz.

Camilerin bazısında yapılan alt ve üst çift kanatlı pencereler restorasyonu yapılan bütün camilerde aynı yapılmalıdır. Tek kanatlı pencereler caminin soğuk olmasına neden olmaktadır. Günümüzde Erzurum'daki camilerin aydınlatma masraflarını TEDAŞ karşılamaktadır. Buna ilaveten büyük bir sorun teşkil eden camilerin ısıtılmaması konusuna da yetkililerin bir çözüm bulması gerektiği ifade edilebilir.

Restorasyondan önce yağlı boya ile boyanan ahşap ve taş yüzeyler restorasyondan sonra raspa yapılarak temizlenmektedir. Kullanılabilir durumda olan ahşap ve taş malzemeler yeniden kullanılırken çürümüş ve bozulmuş olanlar yenileriyle değiştirilmektedir. Yenilenen ahşap yüzeyler pinoteks adı verilen koruyucu bir malzeme ile boyanmaktadır. Fakat araştırmalar sonucunda çalışmada yer alan camilerdeki ahşap yüzeylerin farklı tonlarda kahverengine sahip olduğu görülmüştür. Restorasyon çalışmalarına tanıklık eden Bahattin Ataç farklılığın sebebinin pinoteks denilen maddenin içerisine farklı renklerde boyanın katılarak boyama işleminin gerçekleştiğini ifade ederek belirtmiştir. Burada ki öneri, ahşap yüzeylerin üzerlerinin boyanması değil sadece raspa yapıp temizlenmesi ve bu dokuya özgün koruyucu malzemelerle mevcut kısımların korunmasıdır.

Sonuç

Vakıflar Genel Müdürlüğü Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından Erzurum'da ahşap direkli düz tavanlı camiler grubuna giren Kasım Paşa Camii, Yukarı Habip Efendi Camii ve İhmal Camii'nin restorasyon çalışmalarının işleyişine yönelik bazı önerilerde bulunulmuştur. Yapılan yenileme ve onarımlar içerisinde yer alan son cemaat yerinin açılması bölge iklimi ve cami cemaatinin belirttikleri üzere uygun görülmemektedir. Çünkü camilerdeki son cemaat yerleri bir ihtiyaç olup o bölümün sıcak tutulması gerekmektedir. Bu sebepten ötürü camilerin son cemaat yerlerini açmak yerine yapıya uygun malzeme kullanılarak kapatılması ve o kısmın sıcak tutulması sağlanmalıdır. Çalışmada belki de en fazla üzerinde durulan bu hususun şu an restorasyonu yapılmakta veya yapılacak olan camilerde belirtilen şekilde yapılması arzu edilen bir konudur.

Cami minarelerinin görevli tarafından kontrolünün ve temizliğinin yapılması, caminin harım kısmının sıcak kalması için doğru ve yerinde adımlar atılması, ahşabın dokusunu bozmayacak onarım ve yenilemeler yapılması ile camilerin uzun ömürlü olması ve Türk sanatının gelecek nesillere aktarılması sağlanacaktır. Şunu da ifade etmek gerekir ki camilere restorasyon yapılırken orijinalinde olmasa bile bazı değişiklikler yaparak bir şeyler eklenmesi zaruri bir durumdur. Sonuç olarak eserler ancak bu şekilde çürüme ve yıkılmaktan kurtulacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Atar, İ. (2019). *Erzurum şehir merkezinde bulunan Osmanlı Dönemi kubbeli camilerin restorasyon öncesi ve sonrası tahlil ve tenkidi* (Tez No: 616567). [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi. (2020-2021).
- Çakıcı, F.Z. & Akpınar, S. (2024). Ahşap direkli camilerin koruma sorunları: Kemah örneği. *Artium*, 12(1), 1-17.
- Çelik, A. & Birdal, F. (2017). *Ahşap taşıyıcı sistemli tarihi camilerin güçlendirilmesine yönelik bir durum çalışması* [Tam Metin Bildiri] Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu, Trabzon.
- Konyalı, İ.H. (1960). *Abideleri ve kitabeleri ile Erzurum tarihi*. Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları.
- Kuban, D. (1962). Modern restorasyon ilkeleri üzerine yorumlar. *Vakıflar Dergisi*, 8, 341-356.
- Özsağlıcak, Ş. (2019). *Erzurum merkezde bulunan ahşap direkli düz tavanlı cami ve mescitlerin restorasyon öncesi ve restorasyon sonrası genel durumu* (Tez No: 576095). [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü]. Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Yalçın, Z. (1971). *Mimar Kemaleddin ve eserleri* (Tez No: 7896). [Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi]. <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/07896.pdf>
- Yurttaş, H., Özkan, H., Köşklü, Z., Tali, Ş., Okuyucu, D., Geyik, G., Kindıgılı M. (2008). *Yolların, suların ve sanatın bulunduğu şehir Erzurum*. Kariyer Matbaacılık.

Görsel Kaynakça

Görsel 1.

Kasım Paşa Camii (Yazar Arşivi)

Görsel 2.

Restorasyondan Önce Kuzey Cephe Son Cemaat Yeri (Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2020)

Görsel 3.

Rest. Sonra Kuzey Cephe (Yazar Arşivi)

Görsel 4.

Cami Minaresi (Yazar Arşivi)

Görsel 5.

Minare Şerefesindeki Su Tahliye Borusu (Yazar Arşivi)

Görsel 6.

Yukarı Habip Efendi Camii (Yazar Arşivi)

Görsel 7.

Rest. Önce Cami Pencereleri (VBM Arşivi)

Görsel 8.

Rest. Sonra Yenilenen Tek Kanatlı Pencereler (Yazar Arşivi)

Görsel 9.

Cami Harimi (Yazar Arşivi)

Görsel 10.

İhmal Camii (VBM Arşivi)

Görsel 11-12.

Çatı Katına Yapılan Cam Yünü Yalıtım Sistemi (VBM Arşivi)

Görsel 13.

Yukarı Habip Efendi Camii Rest. Sonra Yenilenip Boyanan Yüzeyler (Yazar Arşivi)

Görsel 14.

İhmal Camii Rest. Önce Yağlı Boyalı Ahşap Yüzeyler (VBM Arşivi)

Görsel 15.

Rest. Sonra Yenilenip Boyanan Ahşap Yüzeyler (Yazar Arşivi)